

KÁROLY Adrienn

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Nyelv- és Irodalomtudományi Doktori Iskola
Újvidék, Szerbia
karolyadrienn93@gmail.com

A MŰVÉSZET TEREI CSÁTH GÉZA, KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, MILKÓ IZIDOR ÉS MUNK ARTÚR PRÓZÁJÁBAN

**Područja umetnički prostori u prozi Geze Čata,
Dežea Kostolanjija, Izidora Milkoa i Artura Munka**

**The Spaces of Art in the Prose Works of Géza Csáth,
Dezső Kosztolányi, Izidor Milkó and Artúr Munk**

A doktori értekezés négy, a 19. század végén és a 20. század elején alkotó, szabadkai származású író: Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Milkó Izidor és Munk Artúr válogatott prózai szövegeit vizsgálja a művészeti terek megjelenésének szempontjából. A kutatás tárgya a hagyományos művészeti formákra: a zeneművészetre, a képzőművészetre és az építőművészetre terjed ki, amelyet a modernizmus két újabb művészeti ága, a fotóművészet és a filmművészet egészít ki. Célja a különféle médiumok közötti sokszínű intermedialis aspektusok, valamint ezeknek az irodalmi szövegekben megjelenő, narratív identitással kapcsolatos összefüggéseknek a felfedezése és rendszerezése. A prózai szövegek analízisét követően az eredmények szintetizálása által kerülnek ismertetésre a tárgyalt művészetek irodalomalkotó funkciói. A disszertáció a szöveg közvetítő közegének tekintetében az intermedialitás kérdéskörével, az intermedialis elbeszéléselemmel, valamint a szövegek intertextuális jellegével foglalkozik. Alapvetően az intermedialis jelenségek és a médiumközi határátlépések kölcsönhatásai válnak a kiválasztott írók epikai életművének fő rendszerező erejévé. A doktori értekezés két tematikus egységre bomlik fel, melyben elsőként a különféle médiumátvitelek (kép és textus, fénykép és textus, film és textus, zene és textus) irodalmi alkotásokban megmutatkozó esetei és viszonyai kerülnek bemutatásra. A másik tematikai egység térpoétikai vizsgálatokhoz kötődik, mely középpontjába a kiválasztott írók művészeti terekkel kapcsolatba hozható, továbbá Szabadkát tematizáló művei kerülnek. A fent meghatározott irodalmi tényezők gyakorlati vizsgálata az

említett négy író novellisztikájának és regényvilágának, tanulmányainak, kritikáinak, levelezésének, napló- és emlékiratának analízise útján kívánja feltárni a művészetek szövegalkotó erejét, mechanizmusát, s egyúttal rekonstruálni az irodalmi szövegekben megképződő 19. század végi és 20. század eleji város, Szabadka szövegtereit.

Kulcsszavak: intermedialitás, térpoétika, intertextualitás, művészetek, 19. század végi és 20. század eleji magyar irodalom, Szabadka

A doktori értekezés négy szabadkai származású író: Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Milkó Izidor és Munk Artúr prózai szövegeit vizsgálja a művészeti terek megjelenése szempontjából. Ezen írók kiválasztásakor egy több szempontú rendezőelv került alkalmazásra, s ezáltal szűkült le a lehetséges szépirodalmi írók köre a címben szereplőkre. Az alapvető követelmények között a szabadkai származás és az alkotói időszak szerepelt. A kutatás tárgya a hagyományos művészeti formákra: a zeneművészetre, a képzőművészetre és az építőművészetre terjed ki, amelyet a modernizmus két újabb művészeti ága, a fotóművészet és a filmművészet egészít ki. Célja a különféle médiumok közötti sokszínű intermedialis aspektusok, valamint ezeknek az irodalmi szövegekben megjelenő, narratív identitással kapcsolatos összefüggéseknek a felfedezése és rendszerezése. Az értekezés témájának meghatározása alapvetően Csáth Géza „három-művész” alakjából indult ki, akihez azonos metszéspontok mentén elemezhető szerzőket kutattam fel. S ehhez a lehetséges írók életművében megmutató művészeti terek jelenlétének szintjét mértem fel, majd megállapítottam, hogy Csáth Géza mellett Kosztolányi Dezső, Milkó Izidor és Munk Artúr szövegeiben a kijelölt művészeti ágak erőteljesen jelen vannak.

Elsősorban az említett írók válogatott műveit, novelláit és regényeit elemeztem, ugyanakkor érintettem az emlékező próza, a tárca, a kritika, a tanulmány, a napló, az önéletírás és a karcolat műfaját is. Ezen prózai szövegek analízisét követően az eredmények szintetizálása által ismerttettem a tárgyalt művészetek irodalomalkotó funkcióit. A komparatistikai kitekintés pedig lehetővé tette a szövegelemzés során felfedezett közös és specifikus jegyek kiemelését. Alapvetően az intermedialis elemek és a médiumközi határátlépések váltak a művek fő rendszerezőerejévé, mely mellett figyelmet fordítottam Szabadka művészeti, kulturális életére, valamint a szövegekből kibontakozó Szabadka-élményre is. Ez utóbbi kapcsán Szajbély Mihály nevéhez fűződik egy meghatározás, mely szerint azt a kutatót, akinek figyelme kiterjed arra is, hogy egy adott mű szövegvilágának alakulását miként befolyásolta a keletkezés idejének kulturális környezete, kultúratudományos környezetre érzékeny irodalomtudósoknak nevezi (Szajbély 2008, 25–26). „Ha [...] irodalomról esik szó, a mű helyett többnyire csak annak környezete lesz kutatás tárgya, sőt eltűnik az irodalom és környezete megkülön-

bőztetés, kutatási tárgyá magá a kultúra válik, annak valamennyi regiszterével, melynek a magas irodalom alkotórésze csupán” – olvashatjuk az *Intermediális randevúk a 19. században* című kötetében (Szajbély 2008, 24). Az értekezés megírása során saját értelmezői attitűdömet ez a felvázolt hozzáállás határozta meg, egy ilyen irodalomtudós helyzetébe helyezkedtem bele.

A megalapozó hipotézisem szerint a művészeti terek prózai szövegekben való megjelenésének minőségét befolyásolja az írónak az adott területhez fűződő kapcsolata, pártolása, művészetszemlélete és esetleges szakértelme. E feltevésben megfogalmazottakkal azonos szemléletet vall Szegedy-Maszák Mihály, aki az intermedialitással foglalkozó elméleteiben arról ír, hogy irodalom és zene összekapcsolása a mindkét területhez való értést vagy azok előzetes tanulmányozását feltételezi. Csak így érhető el, hogy a zenei motívumok a tervezett hatást ériék el. Ugyanígy egy zenemű nyelvi magyarázata megfelelő szakértelmet feltételez, amelyet csak a zenei tevékenységet folytató személy tudhat magáénak (Szegedy-Maszák 2007, 40). Kocsis Zoltán a *Zene: Magyar írók novellái a zenéről* című gyűjteményes kötet *Előszavában* jegyzi meg, hogy a muzsika ott kezdődik, ahol a szó hatalma véget ér, s csak az egyik oldal elkötelezettje – ebben az esetben az irodalomé – nem tud a zenéről érdemben írni (Kocsis 2010, 5). Ismételten a felvázolt hipotézishez kapcsolódóan Thomka Beáta a kép és textus viszonya kapcsán jut arra a következtetésre, hogy

rajz és „rajz”, verbális és grafikai karikatúra, irodalmi és képzőművészeti portré párhuzamos vizsgálata felismerhetővé tesz bizonyos közös elveket és eljárásokat, melyek a közvetítő közegetől függetlenül hasonlóképpen hatnak. Azon művészeknél, akik az irodalmi tevékenység mellett tartósan vagy időnként, képzőművészeti alkotómunkával is foglalkoztak, még inkább észlelhetőek a kölcsönös tapasztalatok (Thomka 2012, 153).

Természetesen a négy író nem értett egyformán a különböző művészetekhez, de mindannyian nagy hódolói voltak. A művészeti ágakhoz kötődő impresszióikat, vonzódásukat, tehetségüket, eszméiket, tevékenységüket az értekezésben külön fejezetben ismertetem.

A szerzőséghez viszonyuló eljárások kiválasztását illetően, Roland Barthes, Antoine Compagnon, Michel Foucault, Philippe Lejeune, illetve a terület magyar képviselői, Gács Anna, Mekis D. János, Z. Varga Zoltán elméletei alapján vettem át a szerzőt megillető hely, a szerző kivonásának vagy éppen visszatérésének kérdését, mely a doktori értekezés szempontjából azért játszott központi szerepet, mivel az írók műveinek összjátékából kibontakozó narratíva megközelíthetővé válik az önéletrajzi tér elmélete felől, mely „elgondolás úgy tekint az írói életműre, mint az író életrajzára” (Horváth Futó 2009, 79). Philippe Lejeune

Foucault nyomán definiálja a szerző, az önéletírás és az önéletrajzi tér fogalmát. Az utóbbiról azt mondja, hogy az életmű egészének, a szerző fikciós és önéletrajzi műveinek együttes olvasatából bontakozódik ki. „Az életmű egésze [...] olyan rendszert alkot, ahol a túlzás és önkritika egyensúlyba kerül, kiegyenlíti egymást: a teljesség szintjén összeáll az én képe” – olvashatjuk a *Gide és az önéletrajzi tér* című írásában (Lejeune 2003, 50). Munk Artúr nevéhez két önéletírás és egy első világháborús napló kötődik. Csáth Géza és Kosztolányi Dezső naplójának és levelezésének életműkiadása igen gazdag. Egyedül csak Milkó Izidor lóg ki kissé a sorból, mivel egyetlen, klasszikus értelemben vett személyes irodalmi műfaj közé sorolható művet sem jelentetett meg, ám személyes hangnemét minduntalan „kihallhatjuk” életművének megnyilatkozásaiból. Irodalmi munkásságának az a kulcsa, hogy olyan műfajokban alkotott, melyekből érzékelhetővé válik az írásai mögött megbúvó önéletrajzi figurája, az igazi „nagy, öreg bölcs” alakja.

Philippe Lejeune kidolgozott elmélete az életműben egyfajta belső, logikai párbeszédet feltételez, amely más szövegekkel, eseményekkel folytatott dialógusokkal együtt hozza létre az értelmezéséhez szükséges intertextuális hálózatot (Z. Varga 2010, 554–555). Z. Varga Zoltán így fogalmaz: „A szerzőt foglalkoztató eszmék, gondolatok, tervek, magatartásformák, poétikai kérdések – legyenek azok személyesek vagy kollektívek – nemcsak az egyes művekben hagynak nyomokat, hanem az életmű darabjai közti kapcsolatban is” (Z. Varga 2010, 555). Viszont a disszertáció megírása során fontos volt észben tartani, hogy az önéletírások, naplók, levelek, emlékiratok szintén konstrukcióknak tekinthetők, azonban kétségtelen tény, hogy azok korrajzzá szélesedve teljesebb képet nyújtanak az írók világáról, s a műveik mögött munkálkodó mechanizmusokról. Újra Lejeune gondolataival élve az életmű olyan kiegészítői, amelyek lehetővé teszik a fikció „motívumainak” kirajzolódását (Lejeune 2003, 51), amely elképzelés korrelál Antoine Compagnon párhuzamos szöveghehelyek módszerével is (bővebben lásd Compagnon 2006, 75–76).

Mindezen irodalmi tényezők gyakorlati vizsgálata alapján tártam fel a tárgyalt művészetek szövegalkotó erejét, s egyúttal rekonstruáltam az irodalmi szövegekben megképződő Szabadka szövegtereit is.

Elsőként az *Érzékterületek egybemosása – intermedialis átvitelek a textusban* című tematikus egység fejezeteiben a különféle médiumátvitelek (kép és textus, fénykép és textus, film és textus, zene és textus) irodalmi alkotásokban megmutakozó eseteit és viszonyait mutattam be, melyekhez mindenekelőtt az intermedialitás fogalmát tisztáztam Dánél Mónika, Sándor Katalin, Joachim Paech, Pethő Ágnes, Werner Wolf és mások definíciói alapján. A művészetközösséggel való foglalkozás az irodalomtudomány viszonylag új keletű kutatási iránya, mely a 20. század utolsó évtizedeiben kezdte meg térhódítását, majd

dolgozták ki a komparatistikai vizsgálódásokat megalapozó elméleteket. Alkalmazása korunkban esszenciális, hiszen az intermedialitás az irodalmi szövegek általános jellegzetessége. Elemzése elsődlegesen – az eltérő rögzítési rendszerekből adódóan – a kifejezési műveletek határainak és sajátosságainak feltárását követeli meg, mivel a szöveg szemiotikai rendszerén belül végbemenő mediális átvitel megfelelő fordítási folyamatokat feltételez. A különféle médiumok összekapcsolhatóságának gondolata alapvetően felveti a kérdést, hogy képes-e, és ha igen, akkor miként képes a textus saját jelrendszere által egy másik médium megidézésére. Kutatásomban erre választ adva kerültek felvázolásra a szövegeken átszüremlő, más művészetek közvetítési módjai. A témával kapcsolatos meglátásait L. Varga Péter *Az intermedialis olvasás alakzatai* című tanulmányában a következőképp foglalja össze:

Hogy az irodalmi szövegek írásának és olvasásának történeti alakulásában milyen hatásmechanizmusok kondicionálták a művészeti ágak közti regiszterváltás lehetőségeit, arra nemcsak a más mediális viszonyok szerint létesülő zenei és vizuális kultúra produkcióinak egyirányú, szimulatív befolyása lehet a válasz, hanem az észlelés antropológiai feltételeinek tudományos reflektálása is. A mentális folyamatok, így az olvasás jelentésképző szándéka mellett [...] látványelemek, [...] akusztikai effektusok „belső” meghallása az egymástól különböző mediális rendszerek imaginatív – és ily módon az olvasás automatizmusaként érthető folyamat – fölismerését, illetőleg az e rendszerek közötti legtermészetesebb átjárást biztosítják (L. Varga 2007, 59).

A vizualitás a verbális művészeteken belül tapasztalható interakciójának, illetve betöltött rendeltetésének elmélete igen gazdagnak bizonyul. A témakörön belül többek között Mieke Bal, Roland Barthes, Walter Benjamin, Gottfried Boehm, Vilém Flusser, Füzi Izabella, Kibédi Varga Áron, Kiss Noémi, Murray Krieger, Megyaszai Kinga, Milián Orsolya, W. J. T. Mitchell, Orosz Magdolna, Pethő Ágnes, Helmut Pfotenhauer, Susan Sontag, Szajbély Mihály, Török Ervin, Varga Tünde, Visy Beatrix és mások elméletei és megközelítési módjai alapján vizsgáltam. A kép nyelvi közvetítésének formái visszanyúlnak a klasszikus retorika két nyelvi alakzatához, a hüpotüposziszhoz és az ekphrasziszhoz, melyek alapján mutattam be Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Milkó Izidor és Munk Artúr prózai alkotásainak képeséget közvetítő és vizuális befogadást lehetővé tevő, azaz a látásra vagy látványra alapozó elbeszélésmódjait, kiegészítve a verbális képmegidézések és a vizuális alkotások szóbeli leírásainak variációival. Kép és textus viszonyát a Werner Wolf által meghatározott rejtett médiumköziség alapján dolgoztam fel, mely lényege, hogy a művészetek egymástól elkülönítve, csakis az olvasó-néző

elmjében léteznek, s nem mutatkoznak meg egyazon térben, de a referenciális azonosságok alapján mégis párhuzamot vonhatunk közöttük (Kibédi Varga 1997, 309). Az elbeszélő szövegekbe ágyazott képeket a közös jegyek mentén sikeresen tipizáltam, melyhez Orosz Magdolna csoportosítási szempontrendszere, a fikción kívül és belül létező képek felosztása nyújtott támpontot (Orosz 2003, 175).

A fikción kívül létező képeket illetően Csáth Géza novelláiban gyakran hivatkozik ismert festőművészek műveire, hogy a nyelv rámutató képessége által ily módon azonosítsa a bemutatott alakokat, helyzeteket, létrehozva egy erőteljesebb illusztratív és összehasonlítást felkínáló viszonyt. Ilyen, az illusztrációhoz hasonlítható eljárással Milkó Izidor is gyakran él. Műveiben előkerülnek Tiziano Vecellio Vénusz zsánerképei, a *Venus Callipyge* antik szobor, Michelangelo Buonarroti Medici-síremlékének nőalakjai, két írásában Leonardo da Vinci *Mona Lisája*, Raffaello Sanzio *Madonna della Seggiola* és Jean Hégésippe Vetter *Molière received by Louis XIV* című festménye is. Emellett François Boucher és Kacziány Ödön alkotásaira való hivatkozásokkal vezeti be vagy jellemzi karaktereit. De igencsak ikonikusnak tekinthető Kosztolányi Dezső *Édes Annájának* kezdetén felbukkanó *Fegyverbe! Fegyverbe!* című plakát is.

A fikción belül létező képek pedig lehetőséget nyújtottak a fiktív művészfigurák, a művészi ábrázolás kérdéseinek, nehézségeinek az elemzésére, akik között meglepően sokan megrekedt, a művészetből kiábrándult emberekként tűnnek fel, melynek az okait is vizsgáltam. A fiktív képeket a négy író életművét szem előtt tartva két nagy csoportra: mitizáló funkcióval rendelkező, egy-egy alak köré szerveződő képekre, illetve esztétikai kellékekre, gazdagságot kifejező státuszszimbólumokra választottam külön. Előbbi kategória szövegbeli eseteit illetően szenteket, irányító vagy kiemelkedő személyeket, elhunytakat ábrázoló portrékról van szó, amelyek főképp a szemlélőre gyakorolt hatás miatt válnak érdekessé, míg az utóbbiakkal Milkó Izidor irodalma bővelkedik.

A verbális képmegidézések kapcsán hasonlóságokat fedeztem fel a narráción belül betöltött funkció és működés tekintetében. A megmutatkozási formák között előfordultak egyszerű említések; a szövegtérhez tartozó, vizuális kellékek (esztétikai tartozékok, látványelemek); jelentéshordozók, státuszszimbólumok, valamint a szüzsé tematikájában központi szerepet betöltő elemek is, melyek már az intermedialitás erőteljesebb viszonyát feltételezik.

A fénykép prózába íródásának lehetőségeit szintén a Werner Wolf által meghatározott rejtett médiumköziség fogalma alapján értelmeztem (bővebben lásd: Wolf 2008), mely esetében az egyik médium csak burkoltan foglalja magába a másikat, utal a másikra a fiktív vagy valóságosan is létező fotográfiák irodalmi leírásaként, ekphrasziszaként (Milián 2017, 591–592). A fotó irodalmi alkotásokba való beépítésének módozatait a betöltött szerepkörök mentén

tárgyaltam, melyek a következők voltak: a fénykép mint az emlékek őre, a fénykép mint az identitáskeresés eszköze, a portrékép mint a vágy megtestesítője és a fénykép mint a múltbéli események bizonyítója. A fotóművészetet illetően cáfolni kívántam e médium termékeinek valóságot tükröző tulajdonságáról kialakított koncepciót. Az általános társadalmi használat a fényképen látható valóság képzetét abból eredezteti, hogy egy felvétel precízebb viszonyban áll a látható valósággal, mint az utánpótlás bármely eszköze (Sontag 1999, 12). Azonban e feltételezésből kiindulva rá tudtam mutatni arra, hogy a fénykép is csupán értelmezi a valóságot. A fotó verbális beíródásainak elemzésével pedig az irodalom hagyományos ábrázolásmódjaival szemben megmutatkozó, újfajta reprezentációs lehetőségeket, illetve a vizuális narráció önálló narratív szintet eredményező képességét szemléltettem.

Külön fejezetben foglalkoztam a Kosztolányi *Pacsirtájában* felbukkanó családi csoportképpel, mely remek lehetőséget nyújt a képolvasás, a Vilém Flusser által scanningnek nevezett folyamat elemzésére (Flusser 1990), mely tartalmának leírásába bevonódik a befogadóra tett hatás is, így a fényképek Roland Barthes által meghatározott két alapvető eleme, a *studium* és *punctum* felől is értelmezhetővé válik (Barthes 1985, 32–33, 51–52), illetve az író *Alakok* kötetében igen erőteljesen megmutatkozik a fényképszerű látásmód szövegszervező hatása, melyben az arcképcsarnokhoz hasonlatos irodalmi portrék olyan érzést keltenek a befogadóban, mintha az alakok neve mellett egy-egy virtuális fénykép is függne, mely leírások gyakran utalnak magára a látásra, a láthatóságra is.

Film és textus intermediális viszonyának bemutatását Seymour Chatman, Füzi Izabella, L. Varga Péter, Kovács András Bálint, Christian Metz, Pethő Ágnes, Tamás Kinga, Török Ervin és mások kutatási eredményeire alapoztam, melyet a szöveg szerkezeti struktúrájában jelentkező, a filmművészet területére jellemző szerkesztési módok felismerésével kezdtem. Elsősorban a forgatókönyvként olvasható szövegszerkesztésére gondoltam. E szövegszervező erőként működő sajátosság Milkó Izidor életművét tekintve kiemelkedő, melyekben jeleneteket utánpótlás narrációt, a dialógusokat mindkét beszélő felől reprezentáló beállításokat alkalmaz, miközben forgatókönyvszerű instrukciókat iktat a szövegbe. A film médiumára jellemző, vizuálisan működő eljárásokat Kosztolányi *Dezső Pacsirta* című regényében elemeztem, ebből a szempontból az első fejezet emelkedik ki, amikor három kép összefűzött beállításával „mutatja meg” a cselekmény kezdetének idejét az újság, a falinaptár és az ingaóra fókuszba helyezésével, mely a filmes vágás technikáját idézi, Pacsirta alakjának külső látószögből való bemutató képsorozata pedig a filmes expozíció, megalapozó beállítást juttatja eszünkbe, de megemlíthető még Pacsirta arcának, arcvonásainak folyamatos vizuális blokkolása is.

A zene és irodalom közötti intermediális kapcsolatok feltárását Werner Wolf és Irina Rajewsky az intermediális tematizáció és imitáció terminusok kapcsán megfogalmazott teóriái felől közelítettem meg, amely mellett Theodor W. Adorno, Ajtay-Horváth Magda, Dobos István, Lajosi Krisztina, Henk Oosterling, Peremiczky Szilvia, Szegedy-Maszák Mihály és mások kutatásaira is támaszkodtam. A Wolf által meghatározott, közvetett intermediális (covert/indirect intermediality) két altípusa, az intermediális tematizáció (thematization) és imitáció (imitation/dramatization) (Wolf 2002) egyezést mutatnak a Rajewsky által kifejlesztett intermediális utalások (intermedial references) megjelenési formáival (Rajewsky 2005, 52–53). Az imitációt, azaz a szemiotikai rendszerre mutató utalásokat alapvetően a stilisztikai mozzanatok, a zeneművészet jelentésmezéjébe tartozó terminológia, különböző szakkifejezések textusban való felbukkanásaként elemeztem. Míg a tematizáció eseteinek feltárásához egy saját tipológia felállítására vállalkoztam, melyet Orosz Magdolna elgondolásához hasonlóan, a fikción kívül és a fikción belül létező, zenéhez kötődő karakterek és zeneművek irodalmi beíródásai mentén mutattam be, mely kategóriákat további alcsoportokra osztottam. Az amatőr, zenét előadó szereplők listája a négy író művei tekintetében sokkal terjedelmesebbnek bizonyult a hivatásos zenészekéhez, zeneszerzőkhöz képest, ám utóbbiak lehetővé tették az olyan témákkal való foglalkozást, mint a művészlét nehézségei, a művész-múzsza-befogadó között fennálló kapcsolat, a zene interpretálása. Az amatőr, muzsikát megszólaltató szereplőket a nemük szerint különválasztottam, mivel érdekes tényként felfigyeltem arra, hogy a nők esetében felfedezhető egy átfogó tendencia, mégpedig a zenei képesítés és tudás életminőségként való beállítása formájában. A polgári miliőben zongorázó nő/lány toposza valószínűsíthetően a kor felső középosztálybeli értékrendjéből ered.

Ezt követően a fikción kívül létező zenészekre, zeneszerzőkre vagy zeneművekre vonatkozó, konkrét vagy rejtett utalásokat vettem számba, mely intertextusokat a négy író korpuszában három szinten mutattam ki: az auditív érzékelés vagy a zene tartalmi elemeinek összehasonlítását felkínáló hivatkozások; a zeneművek irodalmi átfordítása, átdolgozása nyomán létrejövő, potenciális azonosságok és a textusba integrált tematikus elemek formájában. De egy egységes tipológia kialakítása szinte lehetetlenné vált, mivel az előfordulások sokszor a felállított rendszer közties állapotait, vegyítését eredményezték, mely szemléltetésére a fejezetet Csáth Géza *Régi levél kézírata a Tannhäuser bemutatójáról* című írásának elemzésével zártam. A szöveg bevezetőjében Wagner *A nürnbergi mesterdalnokok* című operája jut szerephez, mely az események előidézőjeként működik, ugyanakkor a darab látványában is rávetül a színtérre, majd a szöveg egy igazi operabemutató-beszámolóvá alakul át, melynek írója tájékoztat a nézőközönségről, értékeli a rendező, a színészek és a zenekar munkáját.

Külön fejezetek alatt foglalkoztam Csáth Géza és Munk Artúr zenei ihletettségű műveivel. Csáth esetében három novelláját emeltem ki. A *Tavaszi ouverture*-ben egy komplex zenei élmény gyakorolta hatást mutat be szöveg és zenemű szimultán megkomponálásával, az *Eroicá*ban pedig Beethoven azonos című szimfóniájának egy sajátos átiratát, irodalmi leképződését ismerhetjük fel, melyre Wagner *A Nibelung gyűrűje* című operája is ráépül. A hangérzetekben és zenei műszavakban dúskáló *Tavaszkok* novellájában művészi hitvallását ismertem fel, mely bővelkedik filozófiai és zeneelméleti fejtegetésekben. Zene és irodalom médiumközi kapcsolatát Munk Artúr esetében *A hinterland* című regényében vizsgáltam, melyben a zene a háborúval kapcsolatba hozható szinten összeszintéren megszólal, főleg a katonadalok interpretációja hatja át a mű teljes szövegét. A hang és a hallás kitüntetett szerepet játszik a narrációban, és a zene a háború melletti propaganda egyik eszközévé válik.

Az intermedialitást tárgyaló fejezetek kapcsán arra a konklúzióra jutottam, hogy hüpotüposzisz és ekphraszisz, imitáció és tematizáció működésük szempontjából egymáshoz hasonlatos nyelvi alakzatok. Míg a hüpotüposzisz és az imitáció egy másik médium benyomásait keltik, addig az ekphraszisz és a tematizáció mediális produktumokra való hivatkozásaikkal referenzszerepet hordoznak.

Az értekezés másik, *Művészet és tér kapcsolata* cím alatti tematikai egysége a tárgyalt művészeti ágak és tér kapcsolatát elemző, térpoétikai vizsgálatokhoz kötődött, mely szempontrendszerrel megközelített vizsgálatok elméleti forrásanyagát tekintve nagyban támaszkodtam Marc Augé, Gaston Bachelard, Roland Barthes, Walter Benjamin, Ernst Cassirer, Michel de Certeau, Faragó Kornélia, Hans-Georg Gadamer, Gyáni Gábor, Papp Ágnes Klára és mások alapműveire. E tárgykörön belül elsőként Munk Artúr és Kosztolányi Dezső szülőföldi környezetének, Szabadka térkontextusának fikcióvá válását ismertettem. Műveiket Philippe Lejeune önéletrajzi tér elmélete felől közelítettem meg, mely gyakran a referenciális olvasat lehetőségét is felkínálta az alakok, a helyszínek és az események tekintetében. A szövegelemzések célja annak a bemutatása volt, hogy a vizsgált írók hogyan beszélnek el Szabadkát mint szöveg-várost, valamint hogyan formálják át azt történeteik színtereként, szülővárosuk milyen kulturális emlékezeti toposszá válik, a kisváros kronotoposza milyen változatban jelenik meg, s ehhez milyen térszervezési és -alkotási eljárásokat alkalmaznak. Megállapításaim között szerepelt, hogy Munk Artúr Porvárosa inkább az alakok és magánszférák tereként jelenik meg, míg Kosztolányi Dezső *Pacsirtájában* Sárszeg terét, vagy inkább térbővülését a szerzett élmények alakítják, a téralkotás a várost érzékelő tudat felől válik megragadhatóvá.

Vizsgálódásaimat immár a négy íróra kiterjesztve arra a következtetésre jutottam, hogy vidék-képük és -tapasztalatuk fikcionalizálódása nyomán létrejövő

szöveg-városaik gátló tényezőként működnek. Csáth Géza, Kosztolányi Dezső és Munk Artúr számára a provinciális környezet lehetőség- és értékhiányos, Milkó Izidor esetében kultúrahiányos tér olvasatában jelentkezik. A bahtyini modellre épülő kisvárosaik (bővebben lásd: Bahtyin 1976, 300) az adott irodalomtörténeti korszak eszmetörténeti: a maradiság, a változatlanság és a kilátástalanság szerinti értelmezését nyújtják, a tér a sár és por kliséjévé válik, melyből kiindulva igazoltam a vidék determinatív erejének az egyéni sorsok, főleg a környezetből kiemelkedő, művészalakok szempontjából betöltött, korlátozó szerepét.

A térhez kötődő zene kapcsán elidőztem a cigány zene, mint a századfordulós Magyarország jellegzetes zenéjének irodalmi jelenléténél is. Számba vettem, hogy a kiválasztott írók mely szerepkörökben (az otthon jelképe, a szülőföld légkörének megidézője, az eszmék hirdetője/lelkesítője, hangulatteremtő vagy a magyar ember mentalitásához, mulatozásához kötődő motívum stb.) foglalják bele a cigány muzsika kultuszát alkotásaikba a kor és a térség művészeti életét tükrözve. A cigány szereplők leírásait a sztereotipizálás szempontjából elemeztem. Abból a feltevésből indultam ki, hogy az irodalmi reprezentációk a sztereotípiákra alapozó gondolkodásmódokat fogják követni, s azok megragadhatóvá fognak válni a szövegek által. Ezen elgondolás mentén vizsgálódva e fiktív karakterek számos tekintetben valóban azonos jellegzetességeket mutatnak, viszont arra a felismerésre jutottam, hogy egyidejűleg kettős sztereotipizálással találkozhatunk: a cigányéval és a tipológián belül elhelyezkedő cigány zenészéval. Az utóbbihoz fűződő szemléletmódok pedig akár ellentmondások generálóiaként is működhetnek, hiszen a cigány zenész megítélése pozitívabb irányba mozdul el.

A térpoétika vonatkozásában foglalkoztam az építőművészet, főként a lehangsúlyosabban jelentkező szecessziós építészeti stílus irodalmi jelenlétével is. Emiatt a szövegek elemzését megelőzően ismertettem a szecesszió mozgalmának megszületését és az építészetben megmutatkozó jellegzetességeit is Bagyinszki Zoltán, Bela Duranci, Gerle János, Hermann Broch, Lyka György, Pók Lajos és mások köteteire és tanulmányaira támaszkodva. Szabadka 20. század eleji városképe az építészet oldaláról bemutatott nyomaira Csáth Géza és Munk Artúr alkotásaiban bukkantam rá, mely leírásokban a kor társadalmának általános ítéletét szintén azonosítottam. Csáth Géza a szecessziós épületekben az ízlést és a stílust fedezi fel. Ezt a Szomoró Dezső stílusában megírt, *Szabadka „szépségeiről”* című írása tükrözi leginkább, míg Munk Artúr *A hinterlandban* és a *Bácskai lakodalomban* a szecessziós épületekről – a mozgalomra jellemző túldíszítettség miatt – elítélő hangnemben szól. Ám rávilágítottam arra, hogy regényeinek a térhasználatában kihasználja ezen objektumok karakterességét, s

azokat térbeli orientációt segítő támpontokként építi be. Funkciójukat a térről szerzett tapasztalatok mozgósítása, továbbá a színtér adott részeinek az aktivitási és észlelési térben betöltött szerepének leírhatóvá való tételében határozza meg.

Érdekes témaként boncolgattam a kávéházak és egyéb intézmények (kávémérések, vendéglők, kocsmák, kaszinók) irodalmi reprezentációi mentén alakuló ábrázolásmódokat is. Kiindulópontként a kávéházakról mint a társas élet egyik jellegzetes helyszíneiről a századforduló idején kialakított közhelyes kép szolgált, mely a falai között folyó életet egyenlőnek tekintette a művésztelenség társas életével. A kávéháznak a művészek otthonaként való megnyilvánulását sikerült a négy író műveinek térnarratívája alapján igazolnom, viszont rámutattam arra is, hogy e szövegszinterek egy sokkal komplexebb értelem hordozójaként definiálhatóak. A szimbolikus térhasználat eseteként egyaránt helyet nyújtanak a munkára és a művelődésre, ugyanakkor a szórakozásra és a züllésre is, mely egymásnak ellentmondó ábrázolásmódok remekül érzékeltetik, hogy a térkontextusban betöltött funkciójukat nem érdemes leredukálni.

A doktori értekezés megalapozó hipotézisét, mely szerint a művészeti terek textusban való megjelenésének minőségét befolyásolja az írónak az adott területhez fűződő kapcsolata, pártolása, művészetszemlélete és esetleges szakértelme, alá tudtam támasztani, ellenben a négyükre vonatkozó, előzetesen megfogalmazott ítéleteket nem sikerült teljes egészében igazolnom. Csáth Géza életművéből – nem meglepő módon – a vizsgált művészeti ágak közül valóban a zeneművészettel kapcsolatos intermediális referenciák emelkednek ki. Az ő alakja tette kiváltképp nyilvánvalóvá, hogy a művészetekhez fűződő kapcsolatának ismerete segítséget nyújthat az írásművészetének megközelítésében. A kutatás rávilágított arra, hogy Munk Artúr irodalma kifejezetten gazdag zenei motívumokban, mely szempontból *A hinterland* című, az első világháborút tematizáló kötete emelkedik ki. A regény muzikalitása nemcsak a különböző médiumok összekapcsolása nyújtotta lehetőségekről, hanem Munk katonaévei alatt tapasztalt, háború és zene közötti kapcsolatáról, valamint a művészeti ág iránti fogékonyságáról egyaránt tanúskodik. Milkó Izidor műveiben – az előzetes feltevéseim ellenére – a zeneművészet nem játszik akkora szerepet, mint a privát életében. A Milkó-opusban a lehangsúlyosabban inkább a vizualitás irodalomba való kódoltsága, pontosabban a fikción kívül létező képzőművészeti alkotások beírási jelentkeznek. Anekdotázó, társadalomkritizáló személyisége írásművészte hangvételén keresztül szintén megmutatkozik, műveiben műveltségi fokát, főként a képzőművészeti alkotások iránt mutatott érdeklődését csillogtatja meg, míg Kosztolányi Dezső írásaiban a vizualitás, illetve a technikai érzékelés újabb formái uralkodnak, melyekben a publicisztikai írásaiból ismeretes, az ismereteket továbbító közegek iránt mutatott érdeklődése nyilvánul meg. Fénykép- és

filmszerű írásmódja szövegszervező erőként működik, leírásai gyakran erőteljes vizuális hatást keltenek, nyelvileg létrehozott eseménysorai pedig filmként láttatják-olvasatják magukat.

A kutatás során igazoltam Ajtay-Horváth Magda a kultúrélmény irodalmi művek stílusalakító tényezővé való válása kapcsán kifejtett vélekedését (Ajtay-Horváth 2001). A vizsgált szövegek a korabeli filozófiai, művészeti és a társművészetek újdonságait integráló képessége egyaránt megnyilvánult a korstílusok és stílusirányzatok (naturalizmus, szecesszió), a színszimbolika, a „divatos” művészek (bécsi klasszicista és német romantikus zeneszerzők), a művészetek területén egyeduralkodóvá váló műfajok (opera, operett) vagy a technikai médiumok széles körű elterjedése vonatkozásában. Stílustörténeti szempontból a szecesszió hatása emelkedett ki, hiszen az irodalmi szecesszió sajátosan intermediális jelenség: legtöbbször képeket ír le, képi elemeket érzékeltet. Az intermedialitás a narrativitás vizuális és verbális médiumát egyaránt jellemzi. A szöveg – akárcsak a kép – a szubjektív ábrázolás eszköze, a reprezentációs rendszerek változásának és együttélésének kifejezője (Füzi-Török 2006).

Az irodalomtanítás módszertana szempontjából is érdemes figyelembe venni a kutatás eredményeit. A mai oktató-nevelő munkában egyre szélesebb körben kerül alkalmazásra a tantárgyakon és tudományágakon átívelő projektmódszer. A feldolgozott témák interdiszciplináris jellegük által e pedagógiai-didaktikai módszer megvalósításában rejlő lehetőségeket szemléltetik. Emellett az értekezés értékes eredményekkel szolgál abban a tekintetben is, hogy két, az egyetemes magyar irodalomban ismert, valamint két, a vajdasági magyar irodalmi kánon peremére szorult író életművét analizálja, s von közöttük párhuzamot. Annak ellenére, hogy az elemzésekhez nem azonos mennyiségű korpusz állt a rendelkezésemre, igyekeztem az arányok megtartására, az adott témák mind a négy író kontextusában való megfigyelésére. Ugyanakkor elkerülhetlenné vált a bizonyos művészeti ágak irodalmi jelenléte közötti különbségek konstatálása. Összegzőként mégis elmondható, hogy sikerült mind a négyük munkássága kapcsán azonos és egyedi jelenségekre is felfigyelnem.

Értekezésemet innovatívnak találok a szövegelemzés megközelítési módjainak oldaláról is. Az önéletrajzi tér elméletének bevonása lehetővé tette a szerzőt foglalkoztató eszmék, gondolatok, tervek, magatartásformák irodalmi művekben való felbukkanásának elemzését, illetve az életmű közötti kapcsolódási pontok felismerését, mely következtében élet és írás egysége bomlott ki. Az életművet kísérő másodlagos textusok olyan háttérértelmezőkként működtek, melyek az olvasatok keretét adták. A kortörténeti magyarázatok dimenziójával pedig egyrészt a történelmi háttér az írók érzékenységre gyakorolt hatását, másrészt az irodalmi szövegek a korról és a társadalomról közvetített képét kívántam

feltárni. Zárásként megállapítható, hogy az intermedialis jelenségek, valamint a művészet és tér kapcsolata megragadható Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Milkó Izidor és Munk Artúr prózájában.

Irodalom

- Ajtay-Horváth Magda. 2001. *A szecesszió stílusjegyei a századforduló magyar és angol irodalmában*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. <http://mek.niif.hu/03900/03917/03917.htm> (2021. okt. 14.)
- Bahtyin, Mihail. 1976. A tér és az idő a regényben. Ford. Könczöl Csaba. In *A szó esztétikája*. 257–302. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Barthes, Roland. 1985. *Világoskamra: Jegyzetek a fotográfiáról*. Ford. Ferch Magda. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Compagnon, Antoine. 2006. *Az elmélet démona: Irodalom és józan ész*. Ford. Jeney Éva. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Flusser, Vilém. 1990. *A fotográfia filozófiája*. Ford. Veress Panka, Sebesi István. Budapest: Tartóshullám – Belvedere – ELTE Bölcsészettudományi Kar.
- Füzi Izabella – Török Bálint. 2006. *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe*. Szeged. Elektronikus kiadás. [http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20\(E\)/tankonyv/tartalom.html](http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20(E)/tankonyv/tartalom.html) (2021. okt. 14.)
- Horváth Futó Hargita. 2009. *Iskola-narratívák: Térpoétikai megközelítés*. Újvidék: Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- Kibédi Varga Áron. 1997. A szó-és-kép viszonyok leírásának ismérvei. Ford. Somlyó Bálint. In Bacsó Béla szerk. *Kép – fenomen – valóság*. 300–320. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Kocsis Zoltán. 2010. Előszó. In Aradi Péter – Kőrössi P. József vál. és szerk. *Zene: Magyar írók novellái a zenéről*. Budapest: Noran Libro Kiadó.
- Lejeune, Philippe. 2003. *Önéletírás, élettörténet, napló: Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Ford. Varga Róbert. Budapest: L'Harmattan.
- L. Varga Péter. 2007. Az intermedialis olvasás alakzatai: Médiumköziség a líra- és prózaértésben. *Alföld* 58 (4): 58–79.
- Milián Orsolya. 2017. A fényképkönyvekről és Nadas Péter vadkörtefa-sorozatairól. *Helikon – Irodalom- és Kultúratudományi Szemle, Fotográfia és irodalom* 63 (4): 590–603.
- Orosz Magdolna. 2003. Kép és képiség az elbeszélő diszkurzusban. In *Az elbeszélés fonala: Narráció, intertextualitás, intermedialitás*. 145–201. Budapest: Gondolat Kiadó Kör.
- Rajewsky, Irina O. 2005. Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality. *Intermedialitás* 3 (6): 43–64.
- Sontag, Susan. 1999. *A fényképezésről*. Ford. Nemes Anna. Budapest: Európa Kiadó.
- Szajbély Mihály. 2008. *Intermedialis randevú a 19. században*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Irodalomtörténeti Tanszékei – Pro Pannonia Kiadó Alapítvány.

- Szegedy-Maszák Mihály. 2007. *Szó, kép, zene: A művészetek összehasonlító vizsgálata*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Thomka Beáta. 2012. Arcélek és portrék. In *Prózaformák: Elbeszélő művészet és interpretáció*. 147–155. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium.
- Wolf, Werner. 2002. Intermedialität: Ein weites Feld und eine Herausforderung für die Literaturwissenschaft. In Herbert Foltinek – Christoph Leitgeb. *Literaturwissenschaft: Intermedial-Interdisziplinär (Sitzungsberichte Der Philosophisch-Historischen Klasse)*. 163–192. Wien: Austrian Academy of Sciences Press.
- Wolf, Werner. 2008. Intermedialität. In Ansgar Nünning Hrsg. *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie: Hrsg. von Ansgar Nünning. 4. aktualisierte und erweiterte Auflage*. 327–328. Stuttgart: Metzler.
- Z. Varga Zoltán. 2010. A szerző az irodalomtudományban – egy probléma vázlata. *Helikon – Irodalom- és Kultúratudományi Szemle, A szerző poétikája* 56 (4): 535–555.

Adrien KAROLJ

PODRUČJA UMETNIČKI PROSTORI U PROZI GEZE ČATA, DEŽEA KOSTOLANJIIJA, IZIDORA MILKOA I ARTURA MUNKA

U ovoj doktorskoj disertaciji se istražuje pojavljivanje umetničkih prostora u izabranim proznim tekstovima četvorice pisaca rodом iz Subotice, koji su stvarali krajem 19. i početkom 20. veka: Geze Čata, Dežea Kostolanjija, Izidora Milkoa i Artura Munka. Istraživanjem su obuhvaćeni tradicionalni oblici umetnosti (muzička umetnost, likovna umetnost i arhitektura) koje upotpunjuju dve nove umetničke grane modernizma: umetnost fotografije i filmska umetnost. Cilj je da se otkriju i sistematizuju raznovrsni intermedijalni aspekti među raznim medijima, odnosno povezanost, koja se pojavljuje u književnim tekstovima vezano za narativni identitet. Nakon analize proznih tekstova se pomoću sintetizovanja rezultata predstavljaju funkcije istraženih umetnosti usmerene na stvaranje književnosti. U pogledu posredničke funkcije teksta, disertacija se bavi pitanjima intermedijalnosti, teorijom intermedijalnog pripovedanja, odnosno intertekstualnim karakterom tekstova. Glavnu sistematizujuću snagu epskog dela izabranih pisaca u osnovi daju uzajamni uticaji intermedijalnih pojava i prelazaka granica među medijima. Doktorska disertacija je podeljena u dve tematske celine, u prvoj su predstavljeni slučajevi prenosa različitih medija (slika i tekst, fotografija i tekst, film i tekst, muzika i tekst) u književnim delima i njihovi uzajamni odnosi. Druga tematska celina je vezana za istraživanja iz aspekta poetike prostora, sa fokusom na dela izabranih autora u kojima pronalazimo umetničke prostore, odnosno u kojima se tematizuje Subotica. Proučavanje gorenavedenih književnih faktora, analizom novelistike i romanesknih svetova, studija, kritika, prepiske, dnevnika i memoara spomenutih pisaca, želi otkriti snagu i mehanizme umetnosti u stvaranju tekstova, i istovremeno rekonstruisati tekstovne prostore Subotice, grada na kraju 19. i početku 20. veka, koji su nastali u književnim tekstovima.

Ključne reči: intermedijalnost, poetika prostora, intertekstualnost, umetnosti, mađarska književnost krajem 19. i početkom 20. veka, Subotica

Adrienn KÁROLY

**THE SPACES OF ART IN THE PROSE WORKS
OF GÉZA CSÁTH, DEZSŐ KOSZTOLÁNYI,
IZIDOR MILKÓ AND ARTÚR MUNK**

This doctoral thesis offers an analysis of the spaces of art present in the selected prose works of four authors from the town of Szabadka (Subotica), writing at the end of the 19th and the beginning of the 20th century: Géza Csáth, Dezső Kosztolányi, Izidor Milkó and Artúr Munk. The subject matter of the research extends to traditional forms of art, such as music, visual arts and architecture as well as two other art forms of modernism; photography and film. Its aim is the exploration and systematization of the diverse intermedial aspects between the different types of media as well as of the appearance of connections related to narrative identity in literary texts. Through the synthesis of the results following the analysis of the prose texts, the literary creative force of the discussed art forms is presented. In light of the text's mediatory agency, the dissertation studies the question of intermediality, intermedial narratology, and the nature of intertextuality in the texts. Fundamentally, the interaction of the phenomenon of intermediality and intermedial exchange become the main organizing force of the chosen authors' oeuvre. The doctoral thesis is divided into two thematic units, in which, firstly, the instances and relationship of the different medium transfers (image and text, photo and text, film and text, music and text) of the literary works are presented. The second thematic unit deals with the study of spatial poetics, which is centred on the works of the chosen authors that can be connected to artistic spaces and thematize the town of Szabadka. Through the analysis of the four writers' novellistics and fictional worlds, studies, critiques, correspondences, diary entries and memoirs, the practical study of the above-mentioned literary factors hopes to explore the literary creative force and mechanisms of the different forms of art and reconstruct the textual spaces of the late 19th and early 20th-century Szabadka.

Keywords: intermediality, spatial poetics, intertextuality, arts, late 19th and early 20th-century Hungarian literature, Szabadka

HALLGATÓI SZAKDOLGOZAT

